

ПИСМА ОТ РАЧО СТОЯНОВ И ДО НЕГО

Николай Димков

Рачо Стоянов е роден на 7 октомври 1883 г. в Дряново в семейството на занаятчия. Първоначално учи в Дряново, а сетне в прочутата габровска Априловска гимназия. Ученическите му години в Габрово (края на миналия и началото на нашия век) съвпадат с един от най-интересните периоди от дейността на социалистическите кръжоци. От запазените документи се вижда, че Рачо Стоянов не е само обикновен член, но и организатор в тези ученически кръжоци.

През 1902 г. той напуска гимназията и към края на лятото се отправя за Русе, където поради липса на работа остава съвсем за кратко време. От Русе Рачо Стоянов отива във Варна. В продължение на две години той сменя различни професии, развива активна социалистическа дейност и пише първите си разкази. Един от тях, „Човекът“, излиза в кн. 7 на редактираното от Константин Величков сп. „Летописи“ (1904), подписано с псевдонима Рафаил Милеков. Разказът „Човекът“ прави силно впечатление и изиграва роля неговият млад автор да бъде извикан на работа в София като коректор на в. „Ден“. Успоредно с работата си на коректор във в. „Ден“ Рачо Стоянов печата разкази, репортажи и фейлетони. В края на 1909 г. събира някои печатани и непечатани разкази и издава първия си сборник, озаглавен „Разкази“. До 1927 г., когато Народният театър в София открива сезона си с драмата „Майстори“ (10 септ.), Рачо Стоянов стои встрани от литературния живот у нас, за да не кажем, че почти е забравен, като поддържа само приятелство с някои от известните наши писатели, като Гео Милев, Константин Константинов, Николай Лилиев и др. Няколко години по-късно, в 1936 г., Рачо Стоянов издава повестта си „Майка Магалина“. Изтъкнахме тези неща, за да се види колко прецизен и възискателен е бил към творческия труд, тъй като оставя в архива си редица завършени и незавършени драми, повести, разкази и статии, без дори да прави опит да ги предлага на читателя.

Най-богата е кореспонденцията на Рачо Стоянов от варненския период. Тогава си кореспондира с повечето от членовете на социалистическия кръжок от габровската Априловска гимназия. Тези писма, повече от 100 на брой, или са унищожени, или една малка част се пази още от наследниците на Рачо Стояновите съученици. Запазени са писма и от 1928 г., когато със спечелените пари от постановката и изданието на „Майстори“ Рачо Стоянов прекарва около половин година в Париж. Тогава поддържа писмена връзка с повечето свои приятели и особено с Николай Лилиев.¹ (Писмата на Рачо Стоянов до Николай Лилиев публикува Георги Константинов в книгата си „Николай Лилиев сред своите приятели“. С., БП, 1971; съответно на с. 203—205, 206—209; 210—211, 211—213, 246—247 и 247—248.)

Предлаганите писма сме подредили по хронологически ред, като най-напред поставяме от Рачо Стоянов, а след това до него. Хронологическият ред е нарушен, когато до едно и също лице или от едно и също лице има по две писма, и то писани в различни години. Стремили сме се да не правим почти никакви промени по текста, та дори и пунктуационни. Там, където се е

¹ Вж. оригиналите в архива на Н. Лилиев — Народна библиотека „Кирил и Методий“, С., БИА, ф. 719.

налагало да допълним нещо, то е поставяно в прави скоби []. Езикът на Рачо Стоянов в по-първите писма е нормализиран съобразно с говора на Дряново и Дряновско, като голямата носо-вка е заменена с ъ, а ђ с е или я. Посочваме и къде се пазят оригиналите на писмата. Тъй като сме ползували само един архив на Рачо Стоянов, който се съхранява в Дряново, отбелязва-ме навсякъде архив Рачо Стоянов.

Николай Димков

РАЧО СТОЯНОВ ДО ПЕНЧО СТОЯНОВ

Писмото на Рачо Стоянов до брат му Пенчо Стоянов е написано на открита картичка. Понеже въгълът, където е поставена датата, е откъснат, точната датировка правим по пощен-ското клеймо. Писмото-картичка заедно с други неща на Пенчо Стоянов се пази в архива на Рачо Стоянов.

[В]арна,
[6]. X. 903 г.

До Пенчо Стоянов Дуфев
(Чрез Стоян Г. Дуфев)
Дряново

Пена,

Получих писъмцето ти и бързам да ти отговоря. Написал си добро писмо, само че по-малко грешки да првиш и по-дължко да е, че аз го изчетох на един дъх. Защо не пишеш какво правите-струвате у дома, в училището. Иван Станчов¹ бие ли ви? Научих се, че обичал да пляска ша-марчета, истина ли е? Поздрави го от мене и му кажи по-малко да бие децата. Аз съм живо и здраво, но кой знае дали скоро ще си дойда да ви видя, макар че много ми се иска. Ако мога по коледа да изкопча 4—5 дни отпуск, ще си дода, ако ли не — по-нататък. Тук още не е толкова студено, колкото миналата зима. Ти имаш ли книги за училище? Марийка² как е? Потупват ли се, гюрултия дигате ли? Ех, кой знае какви немирници сте, колко ядосвате мама! Аз съм живо и здраво. Пиши ми по-дължко. Наместо да тичаш като кон из улиците, пиши по-дължко писъмце.

Поздрави Марийка, мама, тате. Какво прави магарето?³ Поздрави и него. Адресът ми е същия. Бъди здрав.

Брат ти Рачо

РАЧО СТОЯНОВ ДО ГИЧО (ДИМИТЪР) ГАВРИЛОВ

Не е ясно как откритата картичка на Рачо Стоянов до Гичо (Димитър) Гаврилов е попад-нала отново в архива на Рачо Стоянов. Тя разкрива съществени моменти от пребиваването на Рачо Стоянов във Варна и от дейността му като социалист. Гичо (Димитър) Гаврилов е съграж-данин на Рачо Стоянов и съученик от Априловската гимназия, един от участниците в учени-ческия сациалистически кръжок. Оригинальт на писмото-картичка се пази в архива на Рачо Стоянов. Датировката правим според пощенското клеймо.

[Варна, ноември, 1903 г.]

¹ Иван Станчев (Руневски). Брат на писателя Стефан Руневски. Той е бил учител в Дряново, преди да отиде да следва право.

² Марийка — сестра на Рачо Стоянов.

³ Неуточнено за кого се отнася.

Работата отива тук добре сега за сега. Аз съм с[ъс] 75 л. месечна заплата чиновник, да чиновник, назначен с министерска заповед и изплащам дълговете, които направих през галадовката и полугаладовката. Адресът на Коля е К. Павлов¹, учител в с. Караджидар², Балчишка околия, Сюлюманлъшка община³. Аз съм „тесен“ и то *теснейши*, да теснейши и най-върл противник на широката мъгла, която зацарува над нашата социалистична нива. Досежно живота си — нищо особено: живея си и се ядосвам, че не мога да помогна на нашите. Поздравя ги, но за дългове и др.[уги] подобни — ни дума. Едва мога да чета при усилената организационна работа — всяка вечер съм зает с нещо. Ти гледай да използваш свободните минути, които ти са паднали келепир. Извини, че на юнското ти писмо не отговорих — страшех кризис от към пари имаше, а после — ха днес, ха утре — чак до сега.

Адрес: Р. Стоянов, в Работн. клуб на тесните.

РАЧО СТОЯНОВ ДО НИКОЛАЙ ЛИЛИЕВ

Желанието на Рачо Стоянов да посети Франция, и по-точно Париж, се сбъдва едва през 1928 г. С парите, спечелени от постановката на „Майстори“ в Народния театър, както и от изданието ѝ през същата година (1927) той има възможност да прекара около половин година в Париж. След настаняването си във френската столица Рачо Стоянов се обажда с открита картичка до Николай Лилиев и със затворено писмо до сестра си Мара Шабанова, омъжена в Русе, в което подробно ѝ описва пътуването си до Париж. И двете писма са с една и съща дата — 28 април 1928 г.

Картичката се пази в архива на Николай Лилиев — Народна библиотека „Кирил и Методий“ (Български исторически архив, ф. 719).

Париж,

28. IV. [19]28.

Господин Николай Лилиев
Ул. Неофит Рилски — 31
Sofia
Bulgarie

Драги Николай,

Пристигнах благополучно. Още не съм изпълнил обещанието⁴, защото съм твърде развълнуван от първите впечатления. Тия дни непременно. Пиши ми, ако искаш, на адрес:
15 rue De lambre, 15 Hôtel
des Ecoles, Paris (14 e).

Много поздравя от Рачо

РАЧО СТОЯНОВ ДО МАРА ШАБАНОВА

Писмото на Рачо Стоянов до сестра му Мара Шабанова се пази в неговия архив.

Париж, 28. IV. 1928 г.

Драга Мико,

Пристигнах в Париж на 26 т. м. без особени приключения. Настаних се веднага в хотел и сега ходя да разглеждам града. Но аз зная, че си любопитна да знаеш как съм пътувал, за-

¹ К. Павлов — вероятно съученик на Рачо Стоянов и Димитър Гаврилов.

² Караджидар — правилно име на селището е Караджидар (дн. Сърбино, Толбухинско).

³ Сюлюманлъшка община — правилното име на общината е Сюлейманлък (дн. Спасово, Толбухинско).

⁴ Николай Лилиев е помолил Рачо Стоянов да му купи някои книги от Париж.

това ще започна от начало. До Гюргево — нищо. От Гюргево нататък — влашка земя. Влашки език, който прилича на развален български и развален латински. Български думи с латински окончания, латински думи с български окончания. В Букурещ не беше излязъл на гарата приятеля, комуто писах. Дадох си на багаж куфара, излязох из Букурещ. Два часа скитах, нищо не ме учуди. Студено беше, неприетно. Взех директния влак за Будапеща. През Синая и Карпатите минахме нощем. Вагонът уж директен за Будапеща, но власята влизат-излизат, дърдорат. Едва към Трансилвания вагонът се поопразни. Видях какви красиви, плодородни обработени места са взели ромъните от маджарите. В Будапеща престоях на гарата и вечерта отпътувах за Виена. Стигнах там сутринта, намерих един приятел, който ме упъти и с когото поскитах из града, за да си възобнова старите впечатления.¹ Тръгнах в 1 1/2 сл[ед] обед. Тук вече III класа. Прост народ, доста шумлив и пиян. На сутринта — Швейцария. Тъкмо на разсъмване. Алпите покрити с[ъс] сняг, долу долините зелени, дърветата цъфтят. Красота такава, че сякаш е хубав сън. Все мислях, че преувеличават като хвалят хубостите на Швейцария, но съм се лъгал. А пък така е уредено, така китно, прибрано, благоустроено всичко, че цяла Швейцария сякаш има имен ден, разтребила е, измила, изчистила къщата си и сякаш кани гости: „Моля, заповядайте“. На всяка стъпка — пансионни, хотели, вили за наемане. Около Цюрихското езеро почти няма един километър място незастроено. Целия бряг е като град, само че град пръснат между градини. На Цюрих не можах да слеза. Аз си представях Цюрихската гара по-малка. Стори ми се, че ще се загубя, ще изпусна влака, който ми е нужен. Затова продължих. И в 6.30 часа след пладне пристигнах в Париж благополучно. Имах от Базел насам за съседи френци, мъж, жена и детенце колкото Галя², много добри хора *saп сушон*, същински нашенци. Извадиха си провизийките и си хапнаха свободно в[ъв] вагона, разговаряха ме, показваха ми местата, през които минавахме.

Но сега за Париж. . . От три дни съм тук, вечер се връщам с подбити крака, ама цяла година по толкова да ходя пак няма да го изгледам. Не преувеличавам никак. Според моя пътеводител, Париж има 2 722 улици, 234 авенюта, булеварди и кейове, 161 площади, 33 моста и т. н., и т. н., и т. н. Град като море. И Виена, и Берлин изглеждат като деца при него. Още щом пристигнах, взех такси, натоварих си багажа и тръгнахме. Грамадни улици и такова движение, че ми се зави свят. Автомобили, автомобили, сякаш от цял свят са събрани тук. На всеки стотина метра автомобиля спира, защото улицата е задръстена. После пак тръгва бавно. Изсили се, чак когато зави из малките улички. Първия хотел, на който отидох, нямаше стан, но на втория адрес намерих стайчка. Малка е, но доста приветлива, макар да гледа към друга къща насреща. Все пак виждам малко небе и към 9 часа влиза малко слънце. Улицата е малка, тиха, дори за София тиха, а камо ли за Париж. Намира се между два много шумни булеварда: Монпарнас и Кине, но през нея рядко минават автомобили. На 300—400 метра от тук е палата Люксембург (Сената) и градината Люксембург при него, една чудесна градина, с много скулптурни групи, статуи, паметници. Впрочем, паметници в Париж — на всеки ъгъл. Тия хора са издигнали паметници на всеки свой по-знаменит мъж, дори и на не толкова знаменитите. Ходиш, запаш, чудиш се, възхищаваш се, а то край няма. Тая част на града, где то живее, е на левия бряг на Сена и се нарича Латински квартал. Тук са Университета, разните институти, тук живеят артистите. Насреща е Монмартър. Ходих и там за малко, скитах по площади и улици, с пътеводителя в ръка. Никой не ти обръща внимание нито как си облечен, нито че ходиш с книга в ръка и час по час я отваряш да се справяш за посоката. Хората са заети всеки със себе си и изглеждат много работливи. Жени видях да плетат и шият в подземната железница, а почти всички четат книги или вестници дори когато се хранят. В такава атмосфера аз се чувствавам доста добре. Едно е лошото само, че ония знания, които мислех, че имам по френски език, тук се оказват съвсем недостатъчни. Затова още утре ще отида да се запиша в курсовете на Alliance française. Храня се за сега в една малка руска гостилничка около Люксембург, где то братята руси, които в България не приемат да

¹ В началото на месец март 1923 г. Рачо Стоянов посещава като екскурзиант Виена и Берлин за десетина дни. Това има пред вид, като пише, „за да си възобнова старите впечатления“.

² Галя — дъщеря на сестра му.

говорят друг език, говорят дори помежду си по френски и гдето аз съм може би единствения, който си поръчва ястията по руски само от инат.

Не съм започнал още да ходя по музеите и театрите. Чакам да добия общи впечатления. Пък и за сега нямам нито един българин тук наблизко. Има българи, но или са млади момчета студенти, или емигранти. Нито с едините, нито с другите мога да се сгаждам. Намерих само един българин в Монмартър, който е стар мой познат, и който, надявам се, много ще ми услужи и по-нататък. Той е Васил Стефков¹, може да си чела негови кореспонденции от Париж в нашите вестници.

Но стига за сега. После пак ще пиша. Но имам една поръчка към тебе. Като купувате вестници, не ги хвърляй, ами ги събирай и на седмицата или на двете по веднъж ги овивай и ми ги пращай. Нищо не значи, че не ще са наред. Би могла да свиваш вътре по двайсетина папириси, но тъй, че да не се забелязва, че има друго освен вестници. Ще надписваш бандерола: Mr Ratcho Stoyanoff, 15, rue Delambre 15 Hôtel des Ecoles, Paris (14^e) и ще пише отгоре Imprîmêe. На същия адрес ще пращаш и писмата си. Много се безпокоях като научих, че имало в[ъв] Варна нов земетръс. Телеграмата от Виена беше страшна, но не се споменуваше нищо за Русе. Пиши ми веднага.

Целувам всички ви —

брат ти Рачо

РАЧО СТОЯНОВ ДО ХРИСАН ЦАНКОВ

През 1936 г. българският режисьор Хрисан Цанков поставя в Белградския театър драмата на Рачо Стоянов „Майстори“. Малко преди премиерата, която е на 28 ноември (1936), преводачът Синиша Паунович пише писмо на Рачо Стоянов от Белград, в което изказва недоволството си от някои поправки в текста от страна на режисьора Хрисан Цанков и разкъсването на отделни монолози на диалози. Писмото на Синиша Паунович разтревожава много твърде чувствителния и честолюбив Рачо Стоянов и той веднага пише на Хрисан Цанков до Белград (писмото от 16. XI. 1936 г.).

Хрисан Цанков веднага отговаря на Рачо Стоянов, уверявайки го, че не е правил никакви тектови промени и грешно е осведомен от Паунович. „Много съжелявам — пише Хрисан Цанков на 18. XI. 1936 г., — че напразно са ви обезпокоили. Нищо от монолозите не е разбивано в диалози или нещо подобно. Така честолюбието ви, па не е имало защо да оперирам текста ви.“²

По-нататък Хрисан Цанков изтъква, че са се наложили някои преводачески поправки, което е засегнало Синиша Паунович.

Второто писмо на Рачо Стоянов от 27. XI. 1936 г. се явява като отговор на писмото на Хрисан Цанков.

Публикацията се прави по оригиналите, които се пазят в архива на Хрисан Цанков — Централен държавен исторически архив. — С., ф. 589, оп. 1, арх. ед. 1.

София, 16. XI. 36

Уважаеми г. Цанков,

Завчера получих от г. Синиша Паунович писмо, с което ми съобщава, че Вие, освен някои съкращения, сте разбивали в „Майстори“ монолозите на диалози „и други такива неща“.

В нашия разговор ние се уговорихме, че ако има да се вмъква в по-дългите монолози някоя и друга реплика, която да ги оживи, Вие ще ми съобщите и аз ще Ви дам тия реплики. Като зная как работите и имам пред очи [о]нова, което направихме в някои пиеси на софий-

¹ Васил Атанасов Стефков. Журналист, родом от Карнобат.

² Писмата на Синиша Паунович от 11. XI. 1936 г. и на Хрисан Цанков от 18. XI. 1936 г. се пазят в архива на Рачо Стоянов.

ската сцена, боя се, че правите това и с моята пиеса. Страхувам се, че Вие ще дадете от монолога на едно действащо лице думи в устата на друго действащо лице. Това в никой случай не бива да става и аз Ви моля най-настойтелно да не вършите това. Още има време да поправите това, както сте го направили. Аз съм имал вяра в[ъв] вашата честна дума, моля. Ви[е] не ме карайте да се разкайвам за моята доверчивост. Бих желал моите подозрения да излязат неверни и това писмо да остане безпредметно.

Желая Ви успех в работата. Паунович ми писа, че пиесата била раздадена между добри млади сили и че театърът правил всичко, за да се постави пиесата прилично. Зная, че това се дължи само на Вас и съм Ви благодарен. Не ме огорчавайте с неща, които знаете, че са ми крайно неприятни, и дано нашите отношения, така внезапно възстановени, не се скъсат, а да продължат и по-нататък. Да даде бог не само тук да работи[м] заедно.

С поздрав
Р. Стоянов

София, 27. XI. 1936.

Господин Цанков,

Г. Асен Попов¹ Ви е казал, че Вашето писмо ме успокои. Радвам се и Ви благодаря за свервяването на превода и за всичко, което вършите за по-доброто изнасяне на пиесата.

Дори ако бяха се сетили от управата на Белградския театър да ме поканят, пак не ми би било възможно да дойда за премиерата. Поради това, моля Ви, поемете и тая грижа да предадете на всички участници в представлението моите топли приятелски и братски поздрав и най-сърдечни пожелания за успех. Не се съмнявам, че те са положили всички възможни усилия и талант за доброто изнасяне на пиесата ми пред Белградската публика. За всичките им грижи и трудолюбие — дълбоката ми благодарност и признателност.

Бихте ли били така любезен да донесете на връщане по един екземпляр от вестниците, в които се явяват рецензии? Прочетох днес как ме е представил пред публиката Синиша Паунович. Там има неща чудни, които за пръв път узнавам.² Изглежда, че е искал да ме покаже по-интересен, отколкото в същност съм. Предайте му, моля Ви, моите поздрав и благодарности.

Желая Ви всичко най-добро.

С поздрав
Р. Стоянов

РАЧО СТОЯНОВ ДО ЧУДОМИР

На 3. II. 1941 г. Чудомир пише писмо от Казанлък до Рачо Стоянов, с което го моли да коригира книгите му и ги оглади стилно (виж това писмо — по-нататък). Рачо Стоянов не се наема с тази работа. Отговора си той написва най-напред с молив на гърба на Чудомировото писмо, откъдето вероятно го преписва и му го изпраща. Публикуваме го по тази черновка, която е без подпис накрая. Датировката е съобразена с писмото на Чудомир. Писмото на Чудомир с отговора на Рачо Стоянов се пази в архива на последния.

[София, февруари 1941 г.]

¹ Асен Попов. Художник-проектант на декорите и костюмите в белградската постановка на „Майстори“.

² Рачо Стоянов има пред вид статията на Паунович „Прекосутра се у Београду даје бугарска драма „Майстори“, чији е писац био радник рибар и глумац. Његово дело, које сад представља бугарску књижевност у иностранству, одбила је била управа софијског Народног позоришта“ (в. Политика от 26. XI. 1936, с. 9).

Драги Чудо,

Писмото ти получих и разбрах съдържанието му и оцених добре приятелското ти доверие към мене. Трябва обаче да ти кажа тутакси, че ми е невъзможно да поема работата, която искаш да ми възложиш. Не съм аз вече едновременно внимателен коректор. Зрението ми отслабна, вниманието ми се разсейва. Годините, както знаеш, не са малко, а да са живени в охолство и безгрижие — не са. Няма нищо чудно, ако сега вече не съм това, което бях някога.

Трябва да прибавя освен това, че работата, която предлагаш да извърша — не само обикновена коректура, но и стилизация, ми се вижда не само невъзможна, но и до голяма степен излишна. Последната ти книга още не съм получил и не съм я чел,¹ но съм чел всичко, което е събрано в другите три книги.² Мога да те уверя честно и приятелски, че от нова стилизация те нямат нужда. Те са хубави такива, каквито си ги написал и тъй както си ги написал. Макар да нямам стила, в който ти пишеш, аз все пак умея да ценя — твоя стил като твой стил. И тъй защото моят стил е различен от твоя, всяка моя поправка ще бъде като връстка върху твоя стил и ще го развали повече, отколкото да го поправи. Вярвам, че ще ме разбереш правилно и не ще се нито обидиш, нито обезсърчиш, както обичаш да правиш, когато някой те похвали.

[Рачо Стоянов]

РАЧО СТОЯНОВ ДО ПРОФ. СРЕЧКО АЛБИНИ

С това писмо Рачо Стоянов отговаря на проф. Сречко Албини от Загреб, който го моли да му изпрати един екземпляр от драмата „Майстори“.

Публикацията правим по черновката, която се пази в архива на Рачо Стоянов, а датировката — според писмото на проф. Албини.

[София, края на ноември или началото
на декември 1942 г.]

Господин Проф. Сречко Албини в
Загреб

Многоуважаваания Господине,

Писмото Ви от 26 ноември т. г. получих и вече Ви изпратих по пощата един екземпляр от моята драма „Майстори“.

Трогнат съм дълбоко от Вашето желание да пласирате на югославските театри моята драма. Ако тя Ви хареса и би подходдала за някой театър в Югославия или вън от нея, ще Ви бъда особено признателен, ако Ви сторите каквото можете в тази насока. Бих желал да получа от Вас писмен отговор по тоя въпрос.

Готов съм да Ви съдействам колкото мога, ако срещнете трудности при превода или при евентуалното представяне пиесата на някоя сцена.

С най-отлична почит

Рачо Стоянов

София, ул. 6 септември 20^{IV}

РАЧО СТОЯНОВ ДО БОРИС ЙОЦОВ

Постановките на „Майстори“ в Белград, Прага, а сетне и в Загреб са вълнуващи моменти в живота на Рачо Стоянов и същевременно — тъжни. Тъжни, защото като автор не присъст-

¹ Касае се за Чудомировия сборник „Кой както я нареди“. С., „Хемус“, 1940.

² Рачо Стоянов има пред вид сборниците „Не съм от тях“ (1935), „Нашенци“ (1937) и „Аламинут“ (1938).

вува на нито една от тези премиери. Това го оскърбява дълбоко и във връзка с премиерата в Загреб (юли 1943 г.). Рачо Стоянов пише писмо на тогавашния министър на просветата проф. Борис Йоцов. Борис Йоцов му отговаря с писмо от 12.VIII. 1943 г., уверявайки го, че пиесата ще се хареса на хърватите и ще се задържи и през следващия сезон на сцената, когато той ще има възможност да я види.¹ Настъпните събития обаче през 1944 г. не дават възможност на Рачо Стоянов да види и тази постановка.

Писмото до Борис Йоцов публикуваме по машинописната чернова, която се пази в архива на писателя. Датираме го според премиерата в Загреб.

[Дряново, края на юли 1943 г.]

Драгий Борисе,

Познаваш ме и знаеш, че литературен маниак не съм. Още по-малко мога да бъда обвинен, че страдам от мания за преследване. Знаеш също, че е противно на моя характер да се натрапвам и да предявявам претенции. Ако сега се решавам да те занимавам с мои работи, правя това с голяма мъка и защото много вече ми се струпа и не мога да мълча. Редица факти се повтарят с чудна еднаквост и ми дават някакво основание да поискам да се разгледат от тебе като министър на българската култура някои постъпки на твоите чиновници.

Фактите изглеждат на вид дребни, но струва ми се, че стават значителни когато се повтарят с чудна еднаквост от години и то все по отношение на мене. Яви[о] е, че тук има някакъв замисъл.

Ще започна от факта, че от години всеки новопостъпил директор на Софийския джазбен театър обещава в публично изявление да възобнови пиесата ми „Майстори“ и че тия обещания си остават като паметници на лъжа и измама, понеже, по необясним начин, за всяка друга пиеса иде ред, само за моята не иде. Никога пред никой директор не съм настоявал по какъв да е начин да стане това възобновяване и си остава непонятно за мен защо тия господа обещават на публиката моята пиеса, а не я дават. Очевидно тук се играе някаква игра, чиито причини стоят по-високо от моето разбиране. Тая игра, най-мекото казано, е интересна и сама за себе си, но добива особен облик като се свърже с други случаи на други места все с[ъс] същата пиеса.

Скопският държавен театър решава да играе „Майстори“ и директорът Стоилов при среща ме уверява, че ще я постави четвърта или пета през сезона. Поставя я предпоследна, дванадесета или тринадесета по ред² и не ме кани да присъствам на премиерата, понеже „не ми знаел адреса“. Добре поне, че не чествуваха някого другичко по тоя случай, както чествуваха сърбите в Бялград г. Хр. Цанков, когато той постави там „Майстори“ и когато пак бяха забравили най-формално да поканят автора. Това „непоканване на автора“ по чуден начин изхожда винаги от лица и места, които се намират в пряка зависимост от Министерството на народната просвета, респективно отделението за родна култура при същото, понеже при всяко друго поставяне на пиесата в провинцията директорите на театрите никога не забравят тая вежливост, освен в случаите, когато не им се искаше да платят хонорар на автора.

Това „непоканване на автора“ доби особена форма и стана публично достояние при поставяне на същата злополучна пиеса в Загреб.³ Зная, че имаме културна конвенция с Хърватско, но тя такава ли е, че да позволява превеждането, поставянето, игрането на пиеса от български автор, без да се съобщи поне на тоя автор, че пиесата му е преведена и от кого е преведена и кога и как ще се представи? Никой не би могъл да повярва, че конвенцията е такава, а пък с мене и моята пиеса се постъпва така. Аз узнавам от страни и досущ случайно, че пиесата ми е преведена и включена в репертоара на Загребския държавен театър. Почитаемото отделение за родна култура не благоволи с нито една думица да ме осведоми за онова що върши с моята пиеса. Най-после цялата тая игра завършва както едновременно „театра“ с комедия на края: не

¹ Писмото на Борис Йоцов до Рачо Стоянов от 12. VIII. 1943 г. се пази в архива на последния.

² Премиерата на „Майстори“ в Скопския театър е през месец април 1942 г. и е 14-а по ред.
³ В Загребския държавен театър „Майстори“ се играе за пръв път на 18 юли 1943 г. Режисьор д-р Бранко Гавелла, превод — Ивоймил Рабадан.

се кани автора, а се изпраща в командировка да присъствува на премиерата господин Черкезов¹. Великолепно.

Нямам нищо против личността на твоя достоен чиновник. Не се съмнявам, че той може да представлява достойно не само министерството. Възмутително е не самото командироване на г. Черкезова, а непоканването на автора. Хърватите са западни и вярвам, че им е чужда тая фанариотска хитрина и лукавство, която отличава някои среди у нас и те сигурно не са забравили елементарната вежливост: да уведомят автора за превода и постановката на пиесата му и да го поканят, ако може да присъствува на премиерата. Защо тогава почитаемото отделение за родна култура скри всичко това от мене и с нищо не ми даде знак да зная какво се върши с моето произведение? Господин началникът собственик ли е на моята пиеса, че така се разпорежда с нея без да ме пита? Какво се цели? Да се обесърча? Постигнато е вече. Ако днес Черкезов, вчера Хрисан Цанков, а утре кой знае кой ще „обира лаврите“ от мое произведение. Какъв смисъл има за един автор да работи? Ако половин дузина директори на Софийския държавен театър обещават на публиката да възобновяват една пиеса и не я възобновяват, така те без съмнение насърчават автора тъкмо да не работи, понеже е безсмислено сам човек, не принадлежащ на нито една литературна група у нас да се бори срещу неуловим враг, който непрестанно му пакости. Имам си законната гордост и моралното задоволство, че не съм дори с пръст мръднал, за да наложа пиесата си комуто и да било в България или в странство. Всичко е ставало така, че пиесата се е налагала на вниманието на наши и чужди не поради ходатайство на автора, а поради своите колкото и скромни качества. Трябваше ли така да бъде подиграван за това и то от министерството, на което ти си министър. . .

Досрамя ме, когато в София узнах, че г. Черкезов е командирован в Загреб, а аз не съм поканен и побързах да избягам от София и да се скрия тук в тоя затътен мой роден град,² за да се успокоя поне малко, макар че и тук ме стига мълната. Досрамя ме да се явявам пред очите на хора, на които съм говорил. . . за тебе, защото не бих могъл сега да отговоря на въпросите им защото министерството, на което ти си министър така е постъпило с мене. Ако желаеш, отговори си ти както намериш за добре. На мен ми стига, че излях болката си. Ти, ако искаш чуи я, ако искаш недей. Всичко по-нататък е твоя работа и въпрос на твоята съвест.

Това ми писмо е частично писмо лично до тебе. То не е формално заявление, понеже не искам нищо, не целя нищо, освен да те осведомя.

С[ъс] сърдечни привети и най-добри пожелания

[Рачо Стоянов¹]

РАЧО СТОЯНОВ ДО АТАНАС СМІРНОВ

През месец септември 1943 г. Рачо Стоянов пребивава в родния си град Дряново, където ежедневно се среща и разговаря с поета Атанас Смирнов. Писмото, което публикуваме, е изпратено до Атанас Смирнов и в него е изразена благодарността на Рачо Стоянов за топлото му посрещане в семейството на Атанас Смирнов.

Оригиналът се пази в архива на Атанас Смирнов — Дряново, на когото изказвам благодарност, че ми го предостави за публикация.

София, 24 октомври 1943 г.

Драги Атанасе,

Трябва ли да се извиня, че се обаждам едва след двадесет и пет дена? Разбира се, че трябва. Ти и твоята мила майка бяхте така мило гостоприемни към мене, че е почти престъпление дето аз толкова се забавих да ви изразя благодарността си. Всякакви обяснения на моето забавяне

¹ Йордан Черкезов.

² Рачо Стоянов има пред вид Дряново.

ще бъдат само празни приказки. За извинение мога само да кажа, че не съм ви забравил, а винаги съм си спомнял за вас. Искях да дам само някакъв, макар и слаб, реален израз на благодарността си и едва сега имам тая възможност. Тя е малко смешна моята реална благодарност, но ще прощавате. Как да се отплатя за обедите, за вечерите, за плодовете и за хубавите беседи? Нямам с какво друго, пращам ти моите преводи, издадени при „Мозайка“. Ето на, вие ме гошавахте с вкусни и изобилни неща, а аз ви пращам суха хартия. Но все пак дали не ще намерите в тях поне една малка наслада, като отплата за насладата от вашето обещание и от гошавките ви? Дано намерите. Тогава ще бъде поне малко издължен.

Дълбок и траен спомен ще бъде за мене това мое пребиваване в Дряново, именно поради тебе и твоите домашни. Спомням си нашите разговори, живо е в[ъв] въображението ми цялото Дряново, калдъръмите, пазара, кръчмите, пианиците и идиотите, веселите компании в хотела, всичката тая забавна и наивна провинция и ти всред нея, с[ъс] своите, чужди за всички интереси към литературата, към изкуството, към всичко привлекателно в областта на духа. И как ми се иска да те видя здрав напълно, защото ти и сега си здрав, макар да не признаваш това, и да те посрещна в София, за която купнееш! Дано това бъде по-скоро.

Поздрав от Людмил Стоянов¹, с когото се срещнах преди няколко дни и който има много добро мнение за тебе. Видях и Марчевски², освободен вече, да дежури пред една бакалница за да си вземе масло с купон.

Най-сърдечни привети на госпожица Стефанка³ и на „Румче-сладкодумче“⁴. Като го поздравяш от мене, кажи му, че чичо му Рачо го мрази, както той ми казваше. Разбира се, поздрав на Ангела⁵, ако е при вас, а ако е още мобилизиран, като му пишеш, поздрави го. Най-последно, но всъщност най-първо трябва да бъде, сърдечен поздрав на майка ти, нарочен, отделен поздрав за нея!

Ако ти се много стяга душата, лиши ми. Пиши ми какво работиш и как успяваш.

Желая ти всичко най-хубаво, най-много здраве и бодрост.

Рачо Стоянов

ГЕОРГИ БАКАЛОВ ДО РАЧО СТОЯНОВ

Рачо Стоянов се запознава с Георги Бакалов във Варна. Той дори работи известно време и в книжарницата му. През 1903 г., когато Георги Бакалов е вече в София, Рачо Стоянов му пише писмо, с което го моли вероятно да му намери журналистическа работа. Откритата картичка, която публикуваме сега, се явява отговор на това писмо. Тя се пази в архива на Рачо Стоянов. Датата установяваме по пощенското клеймо.

Г-н

Рачо Стоянов (Работнишки клуб)

Варна

[София 25. XII. 1903 г.]

Драги Рачо, наистина се говорело за орган на камарата,⁶ но не от днеска, а отколе. Обаче, доколкото можах да узная, само се говорело — и нищо повече. — Ето що. От Варна досега нямам нито един абонат за II г. на „Раб.[отнишко] Дело“⁷. Сега Джен⁸ ще се погрижи, но би

¹ Акад. Людмил Стоянов (с. Ковчевци, Благоевградско, 6. II. 1886 — София, 11. IV. 1973).

² Марко Марчевски (с. Марча, Дряновско, 1. X. 1898 — София, 10. IV. 1962).

³ Стефанка Владкова-Смирнова, съпруга на Атанас Смирнов.

⁴ Румен Иванов Владков, син на Иван Владков.

⁵ Ангел Стефанов Дечев, син на Атанас Смирнов.

⁶ Касае се за орган на Търговската камара.

⁷ Сп. „Работнишко дело“. Орган на Работнишката соц.-демократическа партия. Ред. Г. Бакалов. Год. I—III (1903—1905).

⁸ Джен — неустановено.

трябвало да му съдействувате и да записвате и вий — ти напр.[имер] измежду писарушките — като записвате абонати в средата, дето най-вече се движите. Варна мин.[алата] год.[ина] мен я не биваше в това отношение. Поне сега залегнете, че инак списанието още с години, така ако се кара, не може да закрепне (мин.[алата] год.[ина] свърши с 600 абсната само!). Особено празниците гледайте сега, с I кн.[ижка] в ръка. Особено обърнете внимание на синдикираните. Ха да ви видим сега! Ще чакам цял вагон абонати от вас.

Чок селем¹.

Тв[оя] Г. Бак[алов]

ВАСИЛ КОЛАРОВ ДО РАЧО СТОЯНОВ

Както се вижда от откритата картичка на Васил Коларов, Рачо Стоянов го е помолил да му стане секретар. Безработицата и лишенията, които понася Рачо Стоянов във Варна го принуждават да се обърне с такава молба към Васил Коларов.

Писмото-картичка се пази в архива на Рачо Стоянов.

Гражданин

Р. Стоянов в „Работи. каб.“
(срещу Окр. затвор)

Варна

Пловдив, 21 май 1904 г.

Др. Стоянов,

Има едно малко недоразумение. Карбел² навярно ти е говорил за писаря ни (на мене в на Марковски), който имаме в Шумен и който действително отиде войник. Но още тогава не си намерихме друг. Ала аз напустнах Шумен, както знаеш и тук, в Пловдив, писар нямам. За съжаление обаче аз още по никакъв начин не мога да си позволя такъв лукс, защото... има ли нужда да казвам защо, когато се знае, че [вече] съм от 2—3 месеца сам в един съвършено непознат за мене град.

Поздрав на др. др.-те и на тебе.

В. П. Коларов

ТОДОР Г. ВЛАЙКОВ ДО РАЧО СТОЯНОВ

С писмото си Тодор Г. Влайков моли Рачо Стоянов да му изпрати статия за историческата трагедия на Антон Страшимиров „Св. Иван Рилски“, която да помести в редактираното от него списание „Демократически преглед“. Какво е станало сетне, не ни е известно, но на следващата година — 1912, в „Демократически преглед“ излиза рецензия за „Св. Иван Рилски“, но не от Рачо Стоянов, а от д-р Н. Тумпаров.¹

Писмото на Т. Г. Влайков се пази в архива на Рачо Стоянов.

¹ Чок селем — тур. ез. Правилната форма чок селям — много здраве.

² Карбел — неуточнено за кого става дума.

³ Еньо Марковски (9. IX. 1873—11. X. 1923).

⁴ Д-р Н. Тумпаров. „Свети Иван Рилски“. — „Демократически преглед“, г. X, 1912, кн. 3, с. 381—389.

Г-н Стоянов,

Каза ми г. Кринчев¹, че сте били приготвили статия върху Страшимировия „Св. Иван Рилски“ в свръзка с другите пиеси, които имат за сюжет Боян Магесникът. Понеже аз търсих човек да напише критика на Страшимировата пиеса и като не се съмнявам, че Вашата статия ще бъде написана с вещина и умение, аз замолих Кринчева да Ви предложи, ако обичате, да изпратите Вашата статия за поместване в „Демократически преглед“². Дали Ви е срещал г. Кринчев, не знам; но аз рекох и непосредствено да Ви помоля за същото, да Ви помоля, сир.[еч], да бъдете добър и, когато статията Ви бъде окончателно готова, да я изпратите до мен. Много ще Ви бъда благодарен.

Бих Ви помолвил още, ако имате готови някои белетристични трудове, или ако пригответе нещо от този род, да ми изпратвате сегис-тогис по нещичко. Едно време Вие бяхте ми обещали да бъдете постоянен сътрудник на нашия преглед.

С поздрав Т. Г. Влайков

ЧУДОМИР ДО РАЧО СТОЯНОВ

Двете писма на Чудомир, които публикуваме, се пазят в архива на Рачо Стоянов.

Казанлък, 25. X. [19]27

Мили Рачо,

Идвах за два три дена в София с голямото желание да видя Майсторите¹ и не можах. Не можах и тебе да срещна и да споделя радостта си за големият успех на „Майстори“.

Пращам ти сега тези няколко реда с безброй граматически грешки (нали си бил коректор). Поздравявам те от сърце и ти желая само здраве. — Винаги си спомням справедливите ти укори за моят мързел и още не зная мързел ли е, безверие ли е, или и аз съм един от ония паршиви полуинтелегенти, които ходят само по първаза на нещата и се плашат да се гмурнат в дълбокото, където е същността. Мразя се аз и като си представя с каква упоритост и любов си работил толкова време и как хубаво мълча още по-мил ми ставаш.

Поздравя Симеон Андреев⁴, Пундева⁵ и най-много Коча Щъркела⁶. Как искам да ми дойдете някога на гости — напр.[имер] през лятото!

Чудото

— Печаташ ли пиесата?⁷ Хайде, че да я прочетем и ние!

Казанлък

3. II. 941 г.

Драги Рачо, и преди Нова година и след нея бях в София, търсих те, питах за тебе, но не можах да те срещна. И друг път съм ти се оплаквал, че не можах да попадна на човек, който

¹ Страшимир Кринчев (Ямбол, 15. VIII. 1884 — Станке Димитров, 15. VII. 1913).

² Сп. „Демократически преглед“ (г. I—XIX; 1902—1928). Редактор Тодор Г. Влайков.

³ Отнася се за драмата „Майстори“, с която Народният театър открива сезона си на 10 септември 1927 г.

⁴ Симеон Андреев. Писател (Габрово, 1. IX. 1887 — София, София, 31. III. 1942).

⁵ Васил Пундев. Литературен историк и критик (Станке Димитров, 6. IX. 1882 — София, 4. III. 1930).

⁶ Константин Щъркелов. Художник (София, 25. III. 1899 — 29. IV. 1961).

⁷ Става дума отново за драмата „Майстори“, която излиза от печат в края на 1927 г.

да коригира книгите ми. Опитва се Монката¹ — излезе несполучливо, повторих го с Никола Филипов² (нашенец-филолог), още по-лошо излезе и просто се откаях. А пък пустите му ми драскулки се харчат така, че просто ми е срам от това. Девет издания, представи си, за шест години! Първата — три, втората — също, третата — две, а последната,³ както ми казана била почти на изчерпване. И току виж Хаджията⁴ ми пише тия дни писмо за някое ново издание.

Мислих, мислих за някои свой човек, човек близък, който честно и добросъвестно и приятелски ще ми послужи и нямам друг освен тебе. Ето за какво те моля: Не би ли могъл през свободното си време да вземеш моите книги и малко-помалко да попопиш всичките ми работи и в правописно отношение и в стилно в[ъв] всякакво. Да ги надраскаш просто, да ги напориш и да ми ги изпратиш да си ги видя какви хубостници са. Разбира се, ако след това ми ги пратиш придружени с едно дългичко обяснително писмо, то ще бъде великолепно. Така, след като ги прегледам аз и поправа, ще ги дам да се преиздават. Една от коректурите ще направя аз, а другата пак ти. За плащането аз ще съм насреща. Ако искаш и Хаджиев може. Той с радост ще приеме всекиго за коректор, когото аз посоча.

Ти разбираш нали, колко ми е нужен свой, близък човек за тази работа, който ме обича и от обич се мъчи да ме поправи. Това ми най-много липсва, тогава, когато раждам в Казанлък, а бебето го отглеждат в София акушерки, в които нямам доверие.

Помисли си и ми пиши ще можеш ли, имаш ли време, желание, условия и пр.[очие]. Аз ще чакам с надежда.

Сърдечно твой Чудомир

Р. С. Прашам ти последната си книга с лоша корица от добър художник.⁵ Другите мисля, че ги имаш.

Същ[ият]

ВАСИЛ ПУНДЕВ ДО РАЧО СТОЯНОВ

В архива на Рачо Стоянов се пазят и две писма от литературния историк и критик Васил Пундев. Писмата са изпратени до Париж, където през 1928 г. е за около шест месеца Рачо Стоянов.

Публикуваме първото писмо само. То е написано на редакционна бланка от в. „Македония“. Второто писмо носи дата 10. IX. 1928 г.

Редакция

на

в. „Македония“

София, 14. VI. 1928 г.

Драги Рачо,

Пиша ти късно, но навреме ходих в Министерството, дето при опозицията на Балабанов⁶ главният секретар обеща да се уреди въпроса за хонорара ти по френското издание „задоволително“; така щял да докладва на министъра, като отдели работата с преводачката.⁷ Тия дни пак ще питам направено ли е нещо с опит още веднъж да защита интересите ти; можеш да си представиш как съм ги защищавал първия път!

¹ Монката — вероятно се отнася за Симеон Андреев.

² Никола Филипов. Литератор (Казанлък, 14. XI. 1876 — 1. VI. 1959).

³ Чудомир има пред вид книгите си „Не съм от тях“, 1935; „Нашенци“, 1937; „Аламинут“, 1938, и „Кой както я нареди“, 1940.

⁴ Хаджията (Христо Тодоров Хаджиев). Книгоиздател (7. XI. 1876—5. XII. 1952).

⁵ Книгата „Кой както я нареди“ („Хемус“, 1940). Художник Борис Ангелушев.

⁶ Изглежда се отнася за Никола Балабанов, нач. отдел.

⁷ Касае се за хонорара на френския превод на „Майстори“, направен от Лидия Шишманова през 1928 г.

Интересно е да пишеш ти от Париж, а не аз от София. Казах да ти прашат списанието „Отец Паисий“¹ и ако не го получаваши, обади ми. Искаш да ти прашам каквото съм писал в „Македония“ литературно, но аз не искам. Не бих искал изобщо да пиша, а например поне една година като тебе — не в Париж, дори не и в чужбина — спокойно да чета.

За Шишмановата² пиеса писах в 3-и бр. на „Отец Паисий“³, ти си свикнал да четеш мои работи и навярно точно ще разбереш казаното там. Миката⁴, както знаеш, се движи в една област на психологически проблеми и то тъй, както тебе, струва ми се, не те занимава.

Друго разнообразно оттук навярно сам знаеш, а и Монката⁵ ще ти разправи. Подиновен е за една година контрактът на г. Масалитинов; утре вечер почитателите му дават банкет. — За себе си нямам какво да ти съобща ново от тия работи дето ги знаеш; а дето не ги знаеш — не са за казване, макар че напоследък засилват горчивините. Преодолявам ги по библиотеките, с гръцки текстове и т. н.

Сърдечен поздрав от В. Пундев

НИКОЛАЙ О. МАСАЛИТИНОВ ДО РАЧО СТОЯНОВ

Николай О. Масалитинов и Рачо Стоянов уреждат издаването на Чехов на български език. Във връзка с това няколкото издание е и писмото-картичка на Масалитинов до Рачо Стоянов, която се пази в архива на последния. Датировката е според пощенското клеймо.

Рачо Стоянов
ул. Криволак № 48
София

[5. VIII. 1948 г.
София]

Драги Рачо, днес получих от „Хемус“⁶ текста на 9-й том, който е преведен от Фурнаджиев⁷. Но помня, че той том е отдавна вече коригиран, поне това е отбелязано у мене в тефтерчето. Спомните ли това? Защо два пъти трябва да се върши една и съща работа. Моля ви — отговорете!

Ваш Н. Масалитинов

¹ Сп. „Отец Паисий“ (г. I—V; 1928—1932).

² Пиесата на Димитър Шишманов „Кошмарът“ се играе в Народния театър през 1928 г. (премиерата е на 31 май). Постановка Николай О. Масалитинов.

³ В. Пундев. „Кошмарът“. Пиеса от Д. Шишманов. — Отец Паисий, г. I, 1928, кн. 3, с. 5—54.

⁴ Миката — Димитър Шишманов.

⁵ Монката — може би отново става дума за Симеон Андреев, както в писмата на Чудомир.

⁶ Издателство „Хемус“.

⁷ Никола Фурнаджиев. Поет (Пазарджик, 27. V. 1903 — София, 26. I. 1968).